

Maria Halamska

Mieszkańcy wsi a zmiany polityczne (ciąg dalszy rozważań o stuleciu 1918–2018)

Streszczenie: Autorka, bazując na literaturze przedmiotu oraz danych dotyczących najnowszego okresu, analizuje wpływ mieszkańców wsi na zmiany polityczne w Polsce w latach 1918–2018. Wyróżnia dwa typy partycypacji politycznej: partycypację kontestacyjną oraz partycypację legitymizacyjną. Pierwsza to ciąg wiejskich/chłopskich/rolniczych protestów w II i III RP oraz w PRL. Partycypacja legitymizacyjna analizowana jest tylko w II i III RP; pominięty – wobec braku wiarygodnych danych – został okres PRL. W tej części autorka analizuje dwa zjawiska: frekwencję wyborczą w wyborach parlamentarnych oraz dynamikę orientacji politycznych mieszkańców wsi. Ta analiza przynosi ambiwalentną ocenę wpływu mieszkańców wsi na kształt ładu politycznego w Polsce.

Słowa kluczowe: wieś, zachowania polityczne, partycypacja kontestacyjna, partycypacja legitymizacyjna.

1. Wprowadzenie

Na początku lat 90. XX w. dwaj moi koledzy – socjologowie wsi – opublikowali pracę *Chłopi we współczesnej Polsce: przedmiot czy podmiot procesów społecznych* (Gorlach, Seręga 1991); jest to jedna z licznych w owym czasie analiz, które próbowały opisać i wyjaśnić społeczne korzenie ruchu „Solidarność” oraz jego skutki. Wyróżniając trzy aspekty podmiotowości: wewnętrzny, odnoszący się do stanów świadomości działającej jednostki, zewnętrzny, polegający na analizie rzeczywistości i jej konstrukcji, oraz aspekt działania jednostek i zbiorowości, koncentrują oni analizę na poziomie pierwszym, świadomościowym. Interesuje ich podmiotowość chłopstwa („wielka kategoria społeczna”) jako kategorii społecznej,

---

Prof. dr hab. Maria Halamska, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Zakład Socjologii Wsi, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, maria.halamska@irwirpan.waw.pl, ORCID: 0000-0003-4133-9935.

„która tradycyjnie najmocniej odciska się na jej [wsi – M.H.] obliczu społecznym” (Gorlach, Seręga 1991, s. 29).

Mój zamiar jest inny: chcę – przez analizę kilku typów działań/zachowań politycznych w ciągu stu lat – ukazać wpływ wsi (od zdominowanej przez chłopów po zdominowaną przez robotników) na polityczne oblicze kraju. Artykuł oparty jest na informacjach statystycznych pochodzących z Głównego Urzędu Statystycznego i Państwowej Komisji Wyborczej oraz na literaturze przedmiotu – istniejących opracowaniach na temat politycznych zachowań mieszkańców wsi, uzupełnionych o najnowsze informacje o opisywanych zjawiskach¹.

Czasy nowożytne (Hobsbawn 1959), w tym zwłaszcza wiek XX (Wolf 1974), dostarczają wielu opisów chłopskich rewolt czy poparcia dla rewolucji wszczynanych przez innych. Henri Mendras, komentując opisane przez Erica Wolfa przypadki wojen chłopskich (Meksyk, Rosja, Chiny, Kuba, Algieria, Wietnam) i dorzucając do tego przykład Kambodży, stwierdza, iż w każdym przypadku

nic nie wydarzyłoby się bez udziału mas chłopskich, nic też nie zostałyby osiągnięte bez udziału innych. [...] Jednakże rewolucje chłopskie najczęściej przyspieszają urbanizację i industrializację i służą przechwyceniu władzy przez burżuazję i funkcjonariuszy, ludzi miasta i zarządzających gospodarką, która nie toleruje wyłamania się z jej logiki funkcjonowania (Mendras 1976, s. 122; tłum. M.H.).

Przedmiotem analizy jest zmieniająca się w ciągu stu lat partycypacja polityczna, rozumiana jako różne formy zachowań i działań, mające na celu legitymizację lub delegitymizację systemu politycznego. Daniel Mider (2010, s. 35) wyróżnił cztery typy partycypacji: poparcie (czynna legitymizacja, intensywne działania), obojętność (brak działań lub działania sporadyczne), alienacja (brak działań) oraz sprzeciw (czynna delegitymizacja, intensywne działania)². Te świadome, celowe i racjonalne działania mogą być zarazem traktowane jako wyraz podmiotowości politycznej wsi (Karwat 1980). Inspiracją – nie po raz pierwszy – jest dla mnie praca Barringtona Moore’a (1969), który przez analizę nowożytnej historii Anglii, Francji, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Chin, Japonii i Indii ukazał wpływ „klas wiejskich” na powstawanie albo demokracji liberalnej, albo totalitaryzmów (fasyzm, komunizm). Tu, bilansując stulecie procesów zmian zachodzących na wsi, warto

¹ Dziękuję serdecznie Dominice Zwęglińskiej-Gałeckiej oraz Arkadiuszowi Ptakowi za pomoc w przygotowaniu tego tekstu.

² Wzorował się tu na typologii Roberta K. Mertona (2002), wyróżniającego – na podstawie relacji między kulturowo określanymi celami a społecznie akceptowanymi środkami służącymi ich osiągnięciu – konformizm, rytualizm, wycofanie i bunt.

zatrzymać się także przy tym wątku i – być może – porysować nieco powszechnie używaną jako argument kliszę chłopa, który „potęgą jest i basta”.

2. Ruchy chłopskie, czyli partycypacja kontestacyjna

W szkicu z końca lat 80., napisanym po kilku edycjach badań „Polacy”³, Władysław Adamski (1988) wyróżnił dwie odmiany podmiotowości społecznej (zbiorowej): podmiotowość kontestacyjną oraz podmiotowość partycypacyjną. Odpowiadałyby im odmienne formy działań politycznych. Dla podmiotowości kontestacyjnej był to sprzeciw, wywodzący się z Mertonowskiego buntu. Szeroko rozumiane społeczne ruchy protestu bez wątpienia należą do pierwszej grupy działań. We wnikliwej analizie ruchów chłopskich⁴ w XX w. Grzegorz Forys przyjmuje za Sydneyem Tarrowem (1998), że ruch społeczny to „zbiorowe wyzwanie (*collective challenge*) oparte na wspólnych celach (*common purposes*) i społecznej solidarności jego uczestników (*social solidarity*) oraz ich zbiorowej tożsamości (*collective identity*) mające charakter trwałego działania zbiorowego (*sustaining collective action*)” (2019, s. 600). Te chłopsko-rolnicze działania zbiorowe miały w analizowanym stuleciu różne formy. Lokalne akcje protestacyjne odbywały się już w 1918 r., w momencie odradzania się Państwa Polskiego. Spektakularnym wydarzeniem było powstanie chłopskiej Republiki Tarnobrzесьkiej.

Złe położenie materialne oraz bieda i głód zachęciły chłopów, robotników folwarcznych oraz rzemieślników do wystąpienia przeciwko ziemiaństwu. 6 listopada 1918 r. na rynku w Tarnobrzegu zebrał się wielotysięczny tłum, domagający się sprawiedliwości społecznej i reform, które miały ich wydobyć z trudnego położenia ekonomicznego. Na czele demonstrantów stanęli: działacz społeczny, student prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego Tadeusz Dąbał oraz ksiądz Eugeniusz Okoń. Protesty szybko objęły powiat tarnobrzесьki oraz mielecki, kolbuszowski i nizański. Wprowadzono w nich rządy chłopskich Komitetów Gminnych oraz utworzono milicję obywatelską. Nad funkcjonowaniem Republiki czuwał Komitet Rewolucyjny oraz Chłopskie Stronnictwo radykalne założone przez Eugeniusza Okonia (Forys 2019, s. 602).

Ten radykalny ruch żądał reformy rolnej bez odszkodowań i bezpłatnego przekazania ziemi „najemnym chłopom”, konfiskaty ziemi kościelnych, upaństwowienia lasów; były to postulaty formułowane przez uboższych chłopów i robotników

³ Rozpoczęto je w roku 1980 i noszą one nazwę „Polacy’ 80”; były kontynuowane w 1981, 1984 oraz 1989 roku.

⁴ Wyraźnie przy tym odróżnia „ruch chłopski” od „ruchu ludowego” i stwierdza, że „przedmiotem uwagi będzie przede wszystkim kontestacyjna działalność chłopstwa i rolników” (Forys 2019, s. 600).

rolnych. Zarazem była to próba stworzenia konkurencyjnego (wzorowanego na sowieckim) ośrodka władzy w Galicji w stosunku do Polskiej Komisji Likwidacyjnej⁵. Ta chłopska Republika przestała istnieć w styczniu 1919 r., po interwencji PKL.

Pogarszająca się sytuacja ekonomiczna przyniosła radykalizację nastrojów chłopów i nasilanie się działań protestacyjnych. Nastąpiło to już pod koniec lat 20., w momencie wybuchu Wielkiego Kryzysu. Trwał on na polskiej wsi do połowy lat 30. W najuboższych regionach Polski – centralnych i Małopolsce – akcje bojkotu podejmowała część chłopów oraz robotnicy rolni.

Główne postulaty, jakie pojawiały się przy okazji bojkotów, miały charakter ekonomiczny, a ich adresatami, oprócz państwa, były także władze lokalne. Oddłużenie wsi, ulgi w spłaceniu długów, podwyższenie cen produktów rolnych, ale również obniżenie opłat wjazdowych i postojowych na jarmarkach – to główne postulaty tego okresu. Bojkoty organizowane były na poziomie lokalnym i polegały na niedopuszczeniu do handlu w czasie jarmarków (Foryś 2019, s. 604).

W początku lat 30. wiele takich akcji podejmowali chłopci w południowej Małopolsce. Wart odnotowania jest tu przykład „powstania leskiego” w 1932 r., oddający stan społecznych nastrojów i lęków; chłopci zaprotestowali przeciwko przymusowi nieodpłatnej pracy przy budowie dróg, obawiając się powrotu pańszczyzny. W proteście wzięło udział ok. 5 tys. chłopów. Wszystkie te manifestacje spotykały się z retorsjami władzy, które dokonywały aresztowań, wносиły sprawy do sądów, pacyfikowały krnąbrne wioski, wprowadzały różnego typu utrudnienia w chłopskiej działalności politycznej. W wyniku „powstania leskiego” kilkuset chłopów zostało aresztowanych, siedmiu zginęło.

Największe chłopskie przedsięwzięcie kontestacyjne to Wielki Strajk Chłopski, który zorganizowano w wielu regionach Polski 16–27 sierpnia 1937 r. Wzięło w nim udział kilka milionów chłopów, którzy oprócz ekonomicznych wysuwali także żądania polityczne.

Działania podejmowane przez strajkujących polegały na blokowaniu dróg, wstrzymywaniu dowozu żywności do miast i rezygnacji z zakupów przez 10 dni. W wyniku działań pacyfikacyjnych ze strony państwa zginęło 44 chłopów, 5 tys. aresztowano, a 617 skazano wyrokami sądów (Wierzbieniec 2008). Wielki Strajk Chłopski był największą manifestacją polityczną okresu międzywojennego (cyt. za Foryś 2019, s. 606).

⁵ Polska Komisja Likwidacyjna została utworzona w październiku 1918 r. z przedstawicieli wszystkich partii politycznych działających w Sejmie Krajowym. Na jej czele stał Wincenty Witos. W marcu 1919 r. zakończyła działalność. Jej celem było administrowanie Galicją w momencie rozpadu monarchii austro-węgierskiej.

W ocenie Forysia w okresie międzywojennym aktywność protestacyjna chłopów była umiarkowana. Chłopskie protesty miały przede wszystkim podłoże ekonomiczne, ale towarzyszyły im także postulaty społeczne i polityczne. Te nasilały się za sprawą wsparcia działań przez najwybitniejszych przedstawicieli partii ludowych⁶. Ruchy te miały głównie charakter lokalny i regionalny, a najaktywniejszym regionem była Galicja ze swoją kwestią rolną: rozdrobnieniem gospodarstw chłopskich, przeludnieniem agrarnym, bezrobociem, biedą. Dość szeroki był repertuar chłopskich protestów: to wiece, demonstracje, pochody, strajki i bojkoty.

Powodów do protestów nie brakowało także w PRL, zwłaszcza w latach 1948–1956, gdyż zasadnicze problemy wsi – głód i przeludnienie agrarne – nie zostały rozwiązane. Głównym powodem chłopskiej kontestacji, szczególnie w latach 1948–1956, była kolektywizacja, forsowana różnymi metodami: przymusem ekonomicznym⁷ i bezpośrednim. Reakcją były bunty chłopskie. Foryś podaje, że tylko w 1953 r. wybuchło ich 168. Powszechną reakcją był bierny opór, który polegał na ignorowaniu w bezpiecznym zakresie poleceń nakazujących zakładanie spółdzielni oraz celowym ograniczaniu produkcji rolnej i ukrywaniu jej rozmiarów. W późniejszym okresie, kiedy możliwa (i konieczna) stała się kooperacja z systemem, taką metodą stały się nieformalne naciski oraz różne formy korupcji, zmierzające do – według słów Jerzego Wilkina (1988) – „oswojenia socjalizmu”⁸. W latach 70., kiedy odeszła groźba kolektywizacji, zniesione zostały obowiązkowe dostawy⁹ i zaczęto wdrażać elementy opieki socjalnej, zmieniły się także formy oporu – już rolników czy jak chcą niektórzy – posttradycyjnych chłopów. W końcu dekady pojawiły się „przezmianki” zorganizowanej działalności politycznej: w okolicach Lublina – Komitet

---

⁶ Najwybitniejsi przedstawiciele wsi w tym okresie to: Wincenty Witos, Maciej Rataj, Bolesław Wysłouch, Jakub Bojko, Władysław Kiernik, Józef Putek, Kazimierz Bagiński, Adolf Sawicki, Stanisław Mikołajczyk.

⁷ Do niego należały przede wszystkim obowiązkowe dostawy, gdzie ceny skupu za produkty dostarczane w ich ramach wynosiły ok. 1/3 produktów roślinnych i ok. 1/2 zwierzęcych; za niewywiązywanie się z obowiązkowych dostaw w latach 1952–1955 kolegia karno-administracyjne ukarały prawie 600 tys. osób, 15 tys. więzieniem. Drugim mechanizmem ekonomicznym były progresywne podatki: w gospodarstwach najmniejszych (średnia 1,2 ha) w 1950 r. podatek wynosił 24 zł/ha, podczas gdy w grupie gospodarstw o średniej powierzchni 15,9 ha – 432 zł/ha; w 1954 r. odpowiednio 136 zł/ha i 839 zł/ha (Dobieszewski 1993). Na Pomorzu oraz w województwach warszawskim, białostockim, wrocławskim zdarzały się przypadki pobić, zniszczenia lub konfiskaty chłopskiego mienia.

⁸ Według mnie dyskusyjna jest teza Krzysztofa Gorlacha (2001), jakoby był to rodzaj „ukrytego dyskursu”, polegającego na mnożeniu nieformalnych nacisków. Korupcja – mniejsza lub większa – jest zjawiskiem powszechnym, metodą realizacji partykularnych interesów. W gospodarce realnego socjalizmu, której niedobory były immanentną cechą, stanowiła zjawisko bardzo powszechne. Na wsi natomiast temu oporowi sprzyjał amoralny familizm oraz sieć skomplikowanych relacji krewniaczo-sąsiedzkich, na których bazowało zaufanie do „swoich”.

⁹ Dostawy obowiązkowe produktów rolnych zniesiono całkowicie 1 stycznia 1972 r. (ustawa z 26 października 1971 r. nr 27 poz. 252.) i zastąpiono je systemem kontraktacji.

Samoobrony Chłopskiej, później – podobny koło Rzeszowa, Tymczasowy Komitet Związku Zawodowego Rolników koło Grójca i inne nieliczne¹⁰. To skromne dziedzictwo przywoływały powstające po porozumieniach sierpniowych¹¹ związki zawodowe rolników: „Solidarność Chłopska”, „Solidarność Wiejska” oraz Samorządny Związek Producentów Rolnych, każdy związany z innym środowiskiem. „Legalizacji rolniczej «Solidarności» nie chciały ani polskie władze, ani partyjne kierownictwo sowieckie. W efekcie większa część aktywności związków rolniczych była w latach 1980 i 1981 skoncentrowana na walce o prawo do legalizacji i zarejestrowania przez sąd” (Kozłowski, Olaszek 2019, s. 630). Główne postulaty tego solidarnościowego ruchu rolników można – za Zbigniewem T. Wierzbickim i Placidem Rambaudem (1982) – sprowadzić do trzech nurtów: „burżuazyjnego”, z racji dążenia do uznania prywatnej własności ziemi i trwałości indywidualnego gospodarowania; „socjalistycznego” – domagającego się wyrównania warunków życia w mieście i na wsi; „uniwersalistycznego”, grupującego żądania związane z prawami obywatelskimi, przede wszystkim dotyczące swobody praktyk religijnych. Najczęstszą formą nacisku były strajki okupacyjne w budynkach publicznych. Największym i najdłuższym był strajk w budynkach Urzędu Miasta i Gminy w Ustrzykach oraz Wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych w Rzeszowie, trwający od początku stycznia do 20 lutego 1981 r. W efekcie negocjacji z władzą podpisano ze strajkującymi Porozumienia Rzeszowsko-Ustrzyckie¹², które jednak nie gwarantowały legalizacji związku. W marcu 1981 r. nastąpiło zjednoczenie ruchu zawodowego rolników i na zjeździe w Poznaniu powstał NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych. Został on zarejestrowany dzięki porozumieniu (30.03.1981) kończącemu tzw. kryzys bydgoski¹³, dopiero 12 maja 1981 r. Po rejestracji, zwłaszcza jesienią 1981 r., często sięgano także po tę (okupacja budynków publicznych) formę protestów¹⁴.

¹⁰ Były to dwa Komitety Samoobrony Ludzi Wierzących oraz Ośrodek Myśli Ludowej (por. Halamska 2006).

¹¹ Porozumienia sierpniowe – zawarte przez władze PRL ze strajkującymi w sierpniu 1980 r. robotnikami: 30.08 w Szczecinie, 31.08 – w Gdańsku, 3.09 w Jastrzębiu, na mocy których powstał NSZZ „Solidarność”.

¹² Postulaty strajkujących były bardzo szerokie, co oddają podpisane porozumienia. Dotyczyły one „gospodarki ziemią, emerytur i ubezpieczeń, zaopatrzenia w środki produkcji, edukacji na wsi, dostępności kredytów. Zobowiązywały rząd do wprowadzenia do końca roku szeregu ustaw i rozporządzeń. [...] Jedną z naczelnych zasad była ochrona gospodarstw chłopskich” (Kozłowski, Olaszek 2019, s. 637).

¹³ Kryzys bydgoski: „kierownictwo nowo powstałego związku zorganizowało w marcu 1981 strajk okupacyjny Zarządu Wojewódzkiego ZSL w Bydgoszczy. Protest ten zbiegł się w czasie z wydarzeniami 19 marca, kiedy przedstawiciele «Solidarności», którzy przybyli na posiedzenie WRN w Bydgoszczy, zostali pobici. W wyniku tego doszło do najpoważniejszego kryzysu na linii «Solidarność» – władze. Sytuację kryzysową zakończyło tzw. «porozumienie warszawskie»” (Kozłowski, Olaszek 2019, s. 637).

¹⁴ Innymi były: strajk podatkowy we wrześniu 1981 r., który nie zakończył się sukcesem, oraz przemówienie ziemi będącej własnością sektora „uspołecznionego”.

Późna rejestracja sprawiła, że „zielona Solidarność” nie zdołała w pełni wykształcić własnych struktur organizacyjnych; co do jej liczebności, to historycy szacują, że w momencie największej popularności w 1981 r. liczyła między 800 tys. a 1,2 mln członków. Nie jest to zaskoczeniem w świetle ambiwalentnego stosunku chłopów do „Solidarności” pracowniczej i niemal powszechnej dezaprobaty dla strajków¹⁵, wprowadzających chaos w życie społeczne (Łapińska-Tysza 2014). Działalność związku po 13 grudnia 1981 r. została zawieszona, a kontestacyjne działania między 13 grudnia 1981 r. a obradami Okrągłego Stołu w 1989 r. były mniej niż skromne. Tłumaczyć to może przestrzenne rozproszenie, ale także brak ośrodka centralnego ruchu, do czego znacząco przyczyniła się publiczna samokrytyka przewodniczącego NSZZ „Solidarność” RI, Jana Kułaja w kwietniu 1982 r.¹⁶ Działalność konspiracyjna sprowadzała się do powstania kilku struktur należących do Ogólnopolskiego Komitetu Oporu Rolników, szerszy zasięg miała działalność Duszpasterstwa Rolników. Struktury „Solidarności” RI zaczęły się ujawniać pod koniec lat 80.; na początku 1989 r. struktury związku istniały w 118 gminach, rozsianych w 30 (na 49) województwach.

W zupełnie zmienionych warunkach politycznych rolnicze protesty rozpoczęły się w 1989 r. Ich przyczyną była zła sytuacja ekonomiczna w rolnictwie w okresie postkomunistycznej transformacji. Forys (2019) wyróżnia dwie fale tych protestów: w latach 1989–1993 oraz 1997–2001. W obydwu tych falach wskazać można było pewne ich cykle. W pierwszej fali – dwa: w latach 1989–1991¹⁷ oraz 1992–1993. W tym drugim brały udział trzy związki rolników: NSZZ RI „Solidarność”, Krajowy Związek Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych oraz najbardziej aktywny, powstały w 1991 r. Związek Zawodowy „Samoobrona”. W drugiej fali – trzy cykle: lipiec–wrzesień 1998 cykl „zbożowy” (zbyt ceny zbóż); sierpień–wrzesień 1999 r. cykl „wieprzowy” (ceny wieprzowiny); 2000 cykl „cukrowy”. Ich nazwy oddają zmianę charakteru protestu, gdyż „w czasie jego trwania szczególnie ujawniły się interesy poszczególnych grup producentów, a więc właścicieli dużych, rynkowo zorientowanych gospodarstw” (Forys 2019, s. 615). W każdej fali sformułowano dwa rodzaje postulatów: zmian ekonomicznych i kompensat. Każda z fal sięgała po inny repertuar działań. W pierwszej fali było ich wiele i wskazywały na poszukiwanie

¹⁵ „Strajk jako forma protestu budził wiele zastrzeżeń. [...] Strajk był trudny do zaakceptowania na gruncie chłopskiego systemu wartości, w którym praca i pracowitość zajmują wysokie miejsce. Strajkowanie było uważane nawet za coś w rodzaju próżnowania” (Łapińska-Tysza 2014, s. 228).

¹⁶ Innym czynnikiem mogła być, jak wynika z ujawnionych zasobów IPN, większa inwigilacja tego środowiska przez Służbę Bezpieczeństwa (w proporcji do liczebności rolniczego ruchu).

¹⁷ Tu animatorem ruchu była przede wszystkim „Solidarność” RI, a rok 1990, na który przypada kulminacja działań, obfitował w ważne dla wsi wydarzenia polityczne: wybory do samorządu terytorialnego, który odzyskał ustawą z 1990 r. podmiotowość, oraz „zjednoczenie” ruchu ludowego i pojawienie się na scenie politycznej „odrodzonego” PSL.

właściwych form działań, w drugiej – dominowały blokady dróg, demonstracje, starcia z policją. Za radykalizację działań odpowiedzialna była przede wszystkim „Samoobrona”. Ona też, przy współdziałaniu partii antyeuropejskich, organizowała zimą 2003 r. protesty kontestujące przyszłe członkostwo Polski w Unii Europejskiej. Po akcesji do niej protesty weszły do stałego repertuaru zachowań producentów rolnych, miały charakter sektorowy i z reguły związane były z pogarszającą się sytuacją ekonomiczną gospodarstw. W 2008 r. protestowali producenci żywności i zbóż, w 2015 – mleka, w 2017 i 2018 – ziemniaków i warzyw. Pojawiła się też nowa forma protestów: „europrotesty” przedstawicieli poszczególnych branż rolniczych w Brukseli.

Jeśli spojrzeć na kontestacyjne działania chłopów i rolników, to nigdy – poza Wielkim Strajkiem Chłopskim w 1937 r. – nie miały one charakteru masowego. Ich podłoże przez całe stulecie miało przede wszystkim charakter ekonomiczny; najpierw wynikający z kwestii rolnej, później nakładania się różnych szczegółowych problemów natury ekonomicznej, zależnych od polityki państwa lub szerszych procesów rynkowych. Niektóre z nich miały charakter „systemowy”, wymagający rozwiązań prawnych. Kwestie polityczne rzadko motywowały rolników do działania i na ogół powiązane były z kwestiami ekonomicznymi, jak protesty po przewrocie majowym w 1926 r., w latach 30. i z przełomu lat 70. i 80. XX w., w 2003 r. przeciwko akcesji do UE. Zmieniały się też ich formy: od bojkotu, manifestacji i strajków, potem blokad dróg i spektakularnych akcji typu „komando”¹⁸ z udziałem mediów. Wynikało to nie tylko z uczenia się tych nowych zachowań, ale też dostosowania ich do możliwości technicznych przy malejącej liczbie kategorii zawodowej.

3. (Współ)tworzenie ładu społecznego, czyli partycypacja legitymizacyjna

Kreśląc w połowie lat 80. wizję przyszłości chłopów i trwania chłopskiej kultury, Jan Szczepański pisał: „Każdy podręcznik historii mówi, że klasy społeczne nie biorące udziału w sprawowaniu władzy są klasami podporządkowanymi i nie liczącymi się” (1986, s. 20). Można to rozumowanie potraktować metaforycznie i zapytać, czy mieszkańcy wsi, której chłopi – przez co najmniej połowę analizowanego okresu – stanowili większość, brali udział w tymże sprawowaniu. Skoncentrujemy się na możliwości wpływu kształtowania narodowego ładu społecznego, poprzez „działania świadome, celowe racjonalne grupy skierowane na inne grupy i na społeczeństwo jako całość” (Karwat 1980, s. 276), które są wyrazem podmiotowości politycznej grupy.

¹⁸ Na przykład wysypywanie produktów rolnych czy obornika na drogach lub przed instytucjami publicznymi itp.

Warto przypomnieć, że w analizowanym stuleciu możliwości wpływu na tworzenie ładu społecznego poprzez polityczne działania grup społecznych były zmienne: od postępujących ograniczeń dla takich działań w latach 30. po minimalne, jeśli nie żadne możliwości w okresie PRL. Przeanalizujemy tu, należące do najpowszechniejszych¹⁹, wybrane przejawy podmiotowości politycznej wsi, a więc: uczestnictwo w wyborach do parlamentu i ujawnione w nich polityczne preferencje.

W systemie demokratycznym „uczestnictwo wyborcze stanowi kluczową formę partycypacji politycznej” (Pełczyńska-Nałęcz 2014, s. 315), jest koniecznym kryterium istnienia demokracji, choć wybory odbywają się też w systemach niedemokratycznych. Nie wiadomo także do końca, co ono oznacza: czy jest aktywnym wsparciem, czy też wyrazem konformistycznej obojętności. W obszernej literaturze poświęconej partycypacji wyborczej (por. Cześniak 2010) wskazuje się dwie możliwości tego uczestnictwa: „partycypacyjne”, tj. współkształtowanie systemu politycznego (co jest w zasadzie niemożliwe w obecnych makrostrukturach), oraz „elitystyczne”, stanowiące konkurencyjną metodę rekrutowania przywództwa²⁰. W różnych okresach analizowanego stulecia to uczestnictwo miało zmienne znaczenie, a pojęcie „wybory parlamentarne” różne desygnaty.

Od lat dwudziestych [XX w. – M.H.] można bowiem mówić kolejno o plebiscytach organizowanych przez autorytarną władzę (lata trzydzieste); swoistym oduczeniu demokracji przez łamanie jej elementarnych zasad w czasie sfalszowanych głosowań lat 1946–47²¹, wymuszanie aktywnego, ale równocześnie przedmiotowego uczestnictwa w totalizacji życia społecznego (1952–54); plebiscycie za modyfikacją ładu ustrojowego zgodnie z linią polityczną Władysława Gomułki a przeciw modelowi stalinowskiemu, czy nazbyt ryzykownemu odrzuceniu „realnego socjalizmu” (1957); rytualnym wrzucaniu do urn wyborczych kart bez skreśleń przez znaczną część społeczeństwa (choć z pewnością nie 99% jak wykazywały komisje wyborcze) w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. W każdym z tych przypadków społeczeństwo nie wybierało ani swoich reprezentantów, ani programu politycznego. Wielki ruch społeczny w sierpniu 1980 r. zmienił ten stan rzeczy. [...] Analizy statystyczne frekwencji w latach 1984–1988 [...] pokazują, że we wszystkich przypadkach zachowania społeczne były bardzo podobne. Znaczna część ludzi, rosnąca w latach przejściowej normalizacji, a malejąca wraz z jej krachem, deklarowała lojalność wobec ówczesnej władzy. Zjawisko to obejmowało głównie środowiska wiejskie i rolnicze, upośledzone przez procesy industrializacji i rozwoju społecznego (Florczyk, Żukowski 1990, s. 277 i n.).

¹⁹ Nowe opracowania zwracają uwagę na inne, współcześnie istniejące formy politycznych nacisków, a zwłaszcza rosnącą rolę internetu (por. Mider 2010).

²⁰ Jest to tak zwana „zwrotna teoria demokracji” (Sartori 1994, za: Cześniak 2010, s. 16).

²¹ Referendum „3 x TAK”.

Skoncentrujmy się na dwóch, możliwych do analizy, okresach partycypacji wyborczej w II i III Rzeczpospolitej. Poza dość oczywistym, acz smutnym wnioskiem o znacznych różnicach uczestnictwa w wyborach, tak mieszkańców, jak i polskiej wsi: w III RP wyraźnie zmalała chęć uczestnictwa w podejmowaniu decyzji i ponoszenia odpowiedzialności za nie. Nawet w przełomowych wyborach 1989 r. (a w istocie plebiscycie) frekwencja nie przekroczyła typowego dla okresu międzywojennego poziomu i w wyborach uczestniczyło tylko nieco ponad 62% uprawnionych do głosowania. Nie udało mi się dotrzeć do danych o frekwencji wyborczej na wsi; generalnie była niższa niż w mieście, choć bardzo zróżnicowana regionalnie. W wiejskim (uwzględniając poziom urbanizacji) woj. ostrołęckim wynosiła ona tylko 53%, w podobnym woj. leszczyńskim aż 71,4% (Białecki, Hejns 1990)²². Wskazywano, że zróżnicowanie wynikało przede wszystkim z czynników kulturowych i społecznych. „Frekwencja była wyższa w tych regionach kraju, w których ludzie chodzą częściej do kościoła, miasta i wsie są bardziej gospodarne oraz w których wykształciła się i zachowała tradycja ruchów ludowej opozycyjności” (Florczyk, Żukowski 1990, s. 279).

W każdym z okresów (tab. 1) rysują się inne zależności między uczestnictwem ludności wiejskiej i miejskiej. W II RP frekwencja²³ wyborcza była na wsi wyższa niż w mieście, co odnotowano także w wyborach w 1935 i 1938 r., zwołanych przez Stronnictwo Ludowe. W III RP tendencja ta odwróciła się: udział mieszkańców wsi w wyborczych konsultacjach jest niższy, czasem znacznie – w 2019 r. wynosi 44% wobec 62%, od udziału mieszkańców miast. Jako jedną z przyczyn tego stanu rzeczy wymienia się gorszą dostępność do obwodów wyborczych zlokalizowanych na obszarach wiejskich, co jednak wydaje się dość wątpliwe w świetle frekwencji w okresie międzywojennym, kiedy dostęp był znacznie trudniejszy, oraz w wyborach samorządowych, kiedy jest ona wyższa niż w mieście. Najbardziej prawdopodobną przyczyną tego niższego poziomu wiejskiej partycypacji jest złożony wpływ czynników usytuowania społecznego.

W uczestnictwo wyborcze znacznie częściej angażowały się osoby lepiej wykształcone. [...] Działania tego typu częściej podejmowali także obywatele lepiej sytuowani. Partycypacja elekcyjna w znacznie większym stopniu była

²² Analiza Andrzeja Florczyka i Tomasza Żukowskiego wskazuje, że ujemny wpływ na frekwencję w tych wyborach miały między innymi takie cechy, jak: produkcja rolnicza, rolnictwo prywatne, ludność w wieku poprodukcyjnym; dodatni – ludność rolnicza, religijność, tradycja oporu ludowego (1990, s. 294).

²³ Istnieją bardzo duże trudności z precyzyjnym ustaleniem frekwencji na wsi, która była bardzo zróżnicowana w różnych regionach ówczesnej Polski, a ponadto czasem rekonstruowana na podstawie głosów oddanych na listy polskie czy tylko w regionach etnicznie polskich. Najbardziej kompletne dane statystyczne istnieją dla wyborów w 1922 r.

więc realizowana przez grupy o wyższym statusie społecznym. Kategorie mniej wykształcone i zamożne były natomiast bardziej skłonne do rezygnacji z takich działań. Zjawisko elitarności uczestnictwa wyborczego nie stanowi jednak żadnej polskiej specyfiki, lecz zostało ono zarejestrowane w większości krajów demokratycznych (Pełczyńska-Nałęcz 2014, s. 320 i n.).

Mniejsze zainteresowanie elektoratu wiejskiego wyborami parlamentarnymi wynikałoby zatem z jego niższego poziomu wykształcenia oraz przeciętnie niższych dochodów²⁴. Drugi składnik partycypacji wyborczej mieszkańców wsi – kierunki ich wyborów – także ma wiejski stygmat. Jest nim udział głosów oddanych na „partie ludowe”, skądinąd o różnej politycznej orientacji i wchodzące w różne powyborcze koalicje. W okresie międzywojennym mają one znaczące wpływy na wsi, choć zważywszy na strukturę społeczną wsi, rezultaty wydają się mierne, gdyż ludność chłopska stanowiła 70% ludności wiejskiej. Silnym konkurentem o głosy wsi była prawica. W wyborach 1922 r. prawica i partie centrum zdobyły prawie 43% głosów wsi, w 1928 – sanacyjny Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (BBWR) i endeckie Stronnictwo Narodowe (SN) ponad 36%, a w 1930 r. – 52% (BBWR i SN). W następnych wyborach, w 1935 r. i 1938 r. – Stronnictwo Ludowe²⁵ nie uczestniczyło, bojkotując je. Bojkot ten – biorąc pod uwagę frekwencję wyborczą w 1935 r. (tab. 1) – nie był jego sukcesem²⁶, co umacniło wpływy prawicowe i narodowe na wsi.

W III RP, w zupełnie nowych warunkach politycznych, „partie ludowe” zdawały się odzyskiwać znaczenie, przede wszystkim za sprawą politycznego zwrotu Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (ZSL²⁷) po wyborach w 1989 r. Obok tego aktora, w różnych postaciach obecnego na polskiej wsi od 1895 r. (Zalewski 2019), pojawili się na scenie politycznej nowi ludowi aktorzy, wyrastający z „Solidarności”: PSL „Solidarność” z którego powstało późniejsze Stronnictwo Ludowo-Chrześcijańskie oraz PSL „Porozumienie Ludowe”. Znikły one ze sceny politycznej w drugiej połowie lat 90., a interesy wsi zdawało się reprezentować przede wszystkim PSL, powstałe na bazie niegdysiejszego ZSL. Tomasz Zarycki, sprowadzając zróżnicowanie polskiej sceny politycznej do dwóch podstawowych podziałów,

²⁴ Powraca zatem problem wysokiej, wyższej niż w mieście, frekwencji wyborczej na wsi w II RP.

²⁵ Stronnictwo Ludowe (SL) zostało utworzone 15 marca 1931 r. W jego skład weszły PSL „Wyzwolenie”, PSL „Piast” oraz Stronnictwo Chłopskie.

²⁶ Historycy wskazują (Borkowski 1980; Hass 1983), że oficjalne wyniki tych wyborów są mało wiarygodne wobec stosowania różnego rodzaju presji politycznych i administracyjnych i zachęt ze strony Kościoła katolickiego.

²⁷ Po wyborach 4 czerwca 1989 r. ZSL oraz Stronnictwo Demokratyczne (dotychczasowe satelity PZPR) przeszły na stronę Komitetu Obywatelskiego i zawiązały z nim rządową koalicję, dzięki której możliwe było utworzenie pierwszego niekomunistycznego rządu Tadeusza Mazowieckiego (1989–1990).

Tabela 1. Frekwencja oraz głosy oddane na partie „ludowe” na wsi i uzyskane przez nie mandaty
Table 1. Turnout and votes for the “people’s” parties in the countryside and the seats won by them

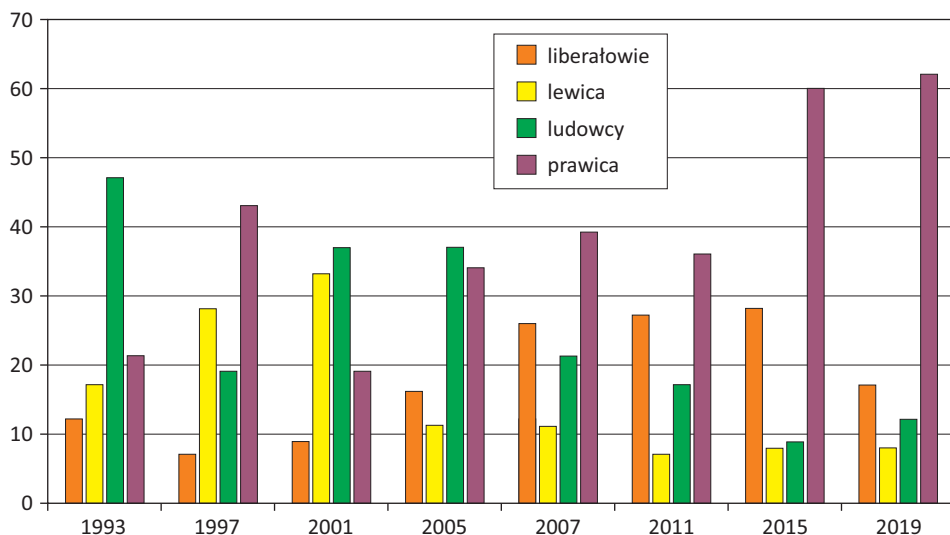
Rok elekcji	Frekwencja wyborcza (%)*		Wynik wyborczy partii ludowych %**		Partie ludowe
	Polska	wieś	głosy (%)	mandaty***	
1922	68	78	44	27,2	PSL „Piast” + PSL „Wyzwolenie” + PSL „Lewica” + Chłopskie Stronnictwo Radykalne
1928	78	84	36	19,6	PSL „Piast” + PSL „Wyzwolenie” + Stronnictwo Chłopskie
1930	75	71/78****	39*****	16,7	PSL „Piast” + PSL „Wyzwolenie” + Stronnictwo Chłopskie – wchodzi w skład Centrolewu
1935	46	70			Stronnictwo Ludowe
1938	67	b.d.			Bojkot wyborów
1947	Wybory sfaiszowane; wg oficjalnych danych – 143 mandaty				PSL + Stronnictwo Ludowe + PSL „Nowe Wyzwolenie”
1989	63*****	b.d.		16,5	Zjednoczone Stronnictwo Ludowe (ZSL)
1991	41	35	17	15,6	PSL „Porozumienie Ludowe” + PSL „Sojusz Programowy”
1993	50	45	48	27,6	PSL
1997	46	31	19	5,6	
2001	44	43	37	20,6	PSL + Samoobrona
2005	39	36	35	17,6	
2007	53	45	17	6,7	PSL
2011	49	42	17	5,6	
2015	51	45	9	3,5	
2019	62	44	9*****	6,5	

Źródło: zestawienie i obliczenia własne na podstawie:

Source: Own calculation based on:

- * W latach 1922–1938 – GUS 2012, s. 53; w latach 1991–2007 – tamże, s. 60; w latach 2011–2019 – dane PKW. Frekwencja na wsi: 1922–1928 – Szczechura 1968; dla 1930. *Statystyka wyborów...* 1935; 1935 – Hass 1983, s. 19–43; dla lat 1991–2019 – obliczenia własne na podstawie danych PKW.
- * For 1922–1938, GUS 2012, p. 53; for 1991–2007, GUS 2012, p. 60; for 2011–2019, data provided by National Electoral Commission; for electoral turnout in the countryside 1922–1928, Szczechura 1968; for 1930, *Statystyka wyborów...* 1935; for 1935, Hass 1983, pp. 19–43; for 1991–2019, data provided by the National Electoral Commission.
- ** Obliczenia własne na podstawie: Borkowski 1980; Ptak 2019; dane PKW.
- ** Own calculation based on: Borkowski 1980; Ptak 2019; and the data provided by the National Electoral Commission.
- *** Sejm w latach 1922–1930 liczył 444 posłów; w latach 1935–1938 208 posłów; w 1947 – 444 posłów, w III RP – 460.
- *** The Sejm (the lower house of the Polish parliament) consisted 444 deputies in period 1922–1930, while there were respectively 208 deputies in 1935–1938, 444 deputies in 1947 and 460 deputies since 1990.
- **** Frekwencja na ziemiach etnicznie polskich – za Hass 1983.
- **** Turnout in ethnically Polish territories – after Hass 1983.
- ***** Głosy oddane na Centrolew.
- ***** Votes cast for the Center-left.
- ***** Frekwencja w I turze.
- ***** Turnout in the first round.
- ***** Razem z partią Kukiz'15.
- ***** Together with the party Kukiz'15.

twierdził, że jednym z nich jest podział między miastem a wsią²⁸, a na charakter tego podziału wpływało „wyraźne zdefiniowanie interesów wsi poprzez działalność dość zwartą jak na warunki polskie partii ludowej – PSL” (Zarycki 1997, s. 217), co sprzyjać miało trwałości tego podziału. Ta prognoza okazała się tylko częściowo trafna: specyfika politycznych orientacji wsi utrzymuje się, jednak nie za sprawą PSL ani nawet „partii ludowych”.

Rysunek 1. Ewolucja wyborów opcji politycznych²⁹ mieszkańców wsi w latach 1993–2019

Figure 1. The evolution of choices of political options of rural residents in the years 1993–2019

Źródło: oprac. własne na podstawie: Bański, Kowalski, Mazur 2009 dla wyborów 1993–2007 oraz dane PKW dla wyborów 2011–2019.

Source: Own study based on: Bański, Kowalski and Mazur 2009 for the elections 1993–2007 and PKW data for the elections 2011–2019.

²⁸ Drugą osią jest oś wartości (lewica–prawica). „Z czterech podziałów Lipseta i Rokkana polski podział na osi «wartości» w pewnym aspekcie najbardziej zbliżony wydawać się może do konfliktu pierwszego pomiędzy państwem a Kościołem. Nie ulega wątpliwości, że jednym z głównych korelatów postaw politycznych na osi wartości, [...] jest więc czynnik określający również praktyczne zróżnicowania na osi państwo – Kościół” (Zarycki 1997, s. 217).

²⁹ Dla okresu 1993–2007 przyjęto podział za Bański, Kowalski, Mazur 2009. Na jego zasadach zrekonstruowano podziały w następujących latach. I tak: do opcji liberalnej zaliczono ugrupowania: PO, Nowoczesna, KO; do lewicowej: SLD, UP, Zjednoczona Lewica, Lewica, Razem; do ludowej: PSL; prawicowej: PiS, Kukiz'15, Korwin, Konfederacja Narodowa. Są to nazwy partii/koalicji wyborczych, występujące w wyborach 2011, 2015, 2019. Szczególny, trudny do zakwalifikowania przypadek stanowi partia Kukiz'15, która w trakcie kadencji 2015–2019 głosowała tak jak prawica, a do wyborów w 2019 r. poszła w koalicji z PSL.

Specyfikę politycznych podziałów na osi miasto–wieś, nie tylko w Europie Środkowo-Wschodniej, w okresie postkomunistycznej transformacji, ukazuje wiele opracowań (Bański, Kowalski, Mazur 2009). W Polsce był to czas wzmożonych poszukiwań politycznych opcji, które zdolne byłyby wyartykułować (zmieniające się) interesy mieszkańców polskiej wsi. „A interesy wsi starały się reprezentować nie tylko partie ludowe, ale wszystkie te, które na terenach wiejskich upatrywały niezdefiniowanego obszaru, na którym mogłyby pozyskać nowych wyborców” (Szpyt 2011, s. 84).

Jeśli na początku III RP mieszkańcy wsi lokowali swoje preferencje w opcji ludowej, to od 2005 r. z wyborów na wybory rosło poparcie dla opcji prawicowej. W dwóch ostatnich konsultacjach wyborczych osiągnęło ono 60%. Równocześnie spadało poparcie dla opcji ludowej; wysokie wyniki w wyborach 2001 r. i 2005 r. zawdzięczała ona „Samoobronie” i jeśliby z tej opcji wykluczyć nurt radykalny³⁰, to poparcie dla niej spadało już od 1997 r. Na zmianę preferencji politycznych wpłynęło kilka czynników, wśród których duże znaczenie miała poprawa sytuacji ekonomicznej kraju i rosnące zaspokojenie potrzeb materialnych mieszkańców wsi, zwłaszcza po wstąpieniu Polski do UE. Uwidoczniła to początkowa popularność opcji lewicowych i jej późniejszy spadek. Zaraz po tym trzeba wymienić wręcz rewolucyjną zmianę struktury społeczno-zawodowej wsi w III RP: spadek udziału rolników, wzrost robotników i „upowszechnienie się” (ok. 1/4 mieszkańców wsi) klasy średniej. W rezultacie malało poparcie dla opcji ludowej, choć często partie należące do tej opcji były „języczkiem u wagi” przy tworzeniu rządowych koalicji³¹. Pozwalało im to – jak stwierdza Jerzy Głuszyński – „osiągać niewspółmierne do swej pozycji korzyści polityczne”³² (2014, s. 218 i n.), lecz jednocześnie mniejszościowy udział tych partii dawał jej „większe możliwości blokowania zmian proponowanych przez większego koalicjanta aniżeli wymuszania na nim wprowadzania własnych projektów”. Od wyborów 2015 r. partie ludowe nawet i tego wpływu są pozbawione, gdyż PiS uzyskał w skali kraju wystarczające poparcie, aby samodzielnie rządzić. Rosnące poparcie dla tej partii – od czasu jej pojawienia się na scenie politycznej (od wynoszącego na wsi 5,8% w wyborach w 2001 r. po 56,1% w 2019 r.) – wskazuje, że partia ta potrafiła przez swoje populistyczne hasła i późniejszą politykę trafić w polityczne preferencje mieszkańców wsi. PSL utrzymuje jednak silną pozycję w samorządach, w tym regionalnych.

³⁰ W 2001 r. „Samoobrona” zebrała 17,2% głosów wiejskich, w 2005 r. – 20,5%, w 2007 – 3%.

³¹ We wszystkich koalicjach rządowych aż do 2015 r. uczestniczyła zawsze któraś z partii ludowych: PSL, Porozumienie Ludowe, Stronnictwo Konserwatywno-Ludowe, Samoobrona.

³² Tu tytułem przykładu można wskazać, że w III RP do 2020 r. na 18 ministrów rolnictwa aż 12 wodziło się z różnych „partii ludowych”.

Patrząc na tę ewolucję politycznych preferencji mieszkańców wsi, zauważyć można powtarzanie się schematu ich ewolucji w dwóch analizowanych tu okresach: II oraz III RP. Choć okoliczności są odmienne, w każdym analizowanym okresie rosły sympatie mieszkańców polskiej wsi dla prawicowych orientacji politycznych i rządów albo autorytarnych, albo do autorytaryzmu zmierzających. Te prawicowe orientacje w obydwu okresach odwoływały się do patriotyzmu, nacjonalizmu i katolicyzmu oraz znajdowały wsparcie w Kościele katolickim.

4. Podmiotowość czy podległość wsi?

Jaka politycznie była i jaka jest polska wieś oraz jaki był i jest jej wpływ na polityczny kształt Polski? Dość powszechnie uważa się, że bez głosów mieszkańców wsi nie da się w Polsce wygrać wyborów i sprawować władzy. To stwierdzenie jest na pewno słuszne w odniesieniu do okresu międzywojennego, kiedy mieszkańcy wsi stanowili większość mieszkańców kraju. W PRL wpływ wsi miał inny charakter: polityczne oblicze kraju wieś zmieniała przede wszystkim przez działania kontestacyjne, a do powszechnych należał bierny opór, co „moderowało” tempo i kierunek wdrażanych zmian. „Do narzuconych warunków mieszkańcy wsi musieli się dostosować, a tam, gdzie były one nie do zniesienia, musieli się im przeciwstawiać. Przez całe lata mechanizm chłopskiego oporu stanowił podstawowy sposób zachowań politycznych mieszkańców wsi” (Głuszyński 2014, s. 200). W III RP sytuacja jest bardziej złożona aż do 2015 r.: aby rządzić, nie trzeba wygrać wyborów na wsi, ale potrzebne jest poparcie partii ludowej. Nie była ona jednak nigdy na tyle silna, aby tylko swoimi politycznymi siłami wieś mogła zbudować i wdrożyć „swoją” politykę. Wobec tego formułowała negatywne programy polityczne. W swoich pytaniach dotyczących roli wsi w politycznych zmianach Głuszyński idzie dalej:

Najważniejsze zmiany polityczne (transformacja ustrojowa i wejście Polski do UE) dokonały się raczej przy defensywnym nastawieniu mieszkańców wsi. Są oni beneficjentami zmian, których niekoniecznie wcześniej chcieli. Skoro zaś, po czasie (szczególnie dobitnie widać to na przykładzie obecności w UE), są z nich zadowoleni, to powstaje [prowokacyjne – M.H.] pytanie: czy mieszkańcy wsi są zdolni do podejmowania korzystnych dla siebie decyzji politycznych? (Głuszyński 2014, s. 215).

Na inny aspekt problemu zwraca uwagę Krystyna Szafraniec (2014), która na podstawie obserwacji z lat 1980–2011 wskazuje na zanikanie poparcia dla ładu demokratycznego, u mieszkańców zarówno miast, jak i wsi. Wynika to jej zdaniem z faktu, że w latach 80. wielu Polaków „nie miało ukształtowanego pojęcia

o demokracji” (Szafraniec 2014, s. 527). Dlatego ludzie deklarują jednocześnie akceptację dla demokracji i poparcie dla rozwiązań autorytarnych. Mieszkańcy wsi, a w szczególności rolnicy, wciąż słabiej niż mieszkańcy miast popierają demokrację i znajdują większe upodobanie w rozwiązaniach autorytarnych, co znajduje odbicie w ich wyborach politycznych.

Bibliografia

- Adamski W. (1988). Interesy, władza i szanse reform. *Odra*, 1.
- Adamski W. (red.) (2014). *Fenomen „Solidarności” i zmiana ustroju*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Bański J., Kowalski M., Mazur M. (2009). Zachowania wyborcze mieszkańców polskiej wsi. *Przegląd Geograficzny*, 81 (4), 483–506.
- Białecki I., Heyns B. (1990). Poparcie dla „Solidarności” a wyniki wyborów z 1989 r. W: L. Kolarska-Bobińska, P. Łukasiewicz, Z.W. Rykowski (red.). *Wyniki badań – wyniki wyborów 4 czerwca 1989* (s. 235–274). Warszawa: Ośrodek Badań Społecznych.
- Borkowski J. (1980). Działalność polityczna i postawa chłopów w latach 1918–1939. W: S. Inglot (red.). *Historia chłopów polskich*, tom 3 (s. 189–398). Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Cześniak M. (2010). *Partycypacja wyborcza w Polsce. Perspektywa porównawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Dobieszewski A. (1993). *Kolektywizacja wsi polskiej 1948–1956*. Warszawa: Fundacja im. Kazimierza Kelles-Krauza.
- Florczyk S., Żukowski T. (1990). Nowa geografia polityczna Polski. W: L. Kolarska-Bobińska, P. Łukasiewicz, Z.W. Rykowski (red.). *Wyniki badań – wyniki wyborów 4 czerwca 1989* (s. 275–299). Warszawa: Ośrodek Badań Społecznych.
- Foryś G. (2008). *Dynamika sporu. Protesty rolników w III Rzeczpospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Foryś G. (2019). Od ruchów chłopskich do protestów rolniczych. W: M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.). *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, tom 1 (s. 599–627). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN–Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Głuszyński J. (2014). Polityczny portret własny mieszkańców wsi. W: I. Nurzyńska, W. Poczta (red.). *Polska wieś 2014. Raport o stanie wsi* (s. 199–221). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Gorlach K. (2001). *Świat na progu domu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gorlach K., Seręga Z. (1991). *Chłopi we współczesnej Polsce: przedmiot czy podmiot procesów społecznych*. Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- GUS (2012). *Zarys historii Polski w liczbach. Społeczeństwo i gospodarka*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Halamska M. (2006). Elementy endo- i egzogenne w genezie ruchu chłopskiego: przyczynek do rozważań o podmiotowości chłopów w okresie 1980–1981. *Roczniki Socjologii Wsi*, 27, 255–283.

- Hass L. (1983). Aktywność polityczna i organizacyjna klasy robotniczej Drugiej Rzeczypospolitej. *Dzieje Najnowsze*, 15 (1–2), 19–43.
- Hobsbawn E. (1959). *Les Primitifs de la révolte dans L'Europe moderne*. Paris: Fayard.
- Karwat M. (1980). *Podmiotowość polityczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kozłowski T., Olaszek J. (2019). Dynamika rozwoju rolniczej „Solidarności” (1980–1989). W: M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.). *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, tom 1 (s. 629–648). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN–Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Łapińska-Tyszka K. (2014). Konflikt społeczny w świadomości pokoleń chłopskich. W: W. Adamski (red.). *Fenomen „Solidarności” i zmiana ustroju. Polacy 1980–2011* (s. 225–238). Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Mendras H. (1976). *Les sociétés paysannes*. Paris: Armand Colin.
- Merton R.K. (2002). *Teoria socjologiczna i struktura społeczna* (przeł. E. Morawska, J. Wersteinstein-Żuławski). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Michalska S., Halamska M., Kłodziński M. (oprac.) (2018). *Sto lat mojego gospodarstwa. Pamiętniki mieszkańców wsi*. Warszawa–Poznań: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN–Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Mider D. (2010). Partycypacja polityczna a legitymizacja system politycznego. *Studia Politologiczne*, 18, 11–37.
- Moore B. (1969). *Les origines sociales de la dictature et de la democracy*. Paris: Maspero (I wyd. angielskie 1966).
- Pełczyńska-Nałęcz K. (2014). Od „Solidarności” do wolności: Dynamika aktywności politycznej w okresie zmiany ustrojowej. W: W. Adamski (red.). *Fenomen „Solidarności” i zmiana ustroju. Polacy 1980–2011* (s. 313–329). Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Ptak A. (2019). Aneks. W: M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.). *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, tom 1 (s. 629–648). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN–Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Sartori G. (1994). *Teoria demokracji* (tłum. P. Amsterdamski, D. Grinberg). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Statystyka wyborów...* (1935). *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu 16 i 23 listopada 1930 r.* Warszawa.
- Szafraniec K. (2002). Polskie *residuum* systemowe czyli pytanie o role wsi i chłopów w procesie przemian ustrojowych. W: *Wieś i rolnictwo. Perspektywy rozwoju* (s. 171–198). Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.
- Szafraniec K. (2014). Chłopi i rolnicy w procesach przekształceń ustrojowych. Analiza dynamiki grupowej. W: W. Adamski (red.). *Fenomen „Solidarności” i zmiana ustroju. Polacy 1980 – 2011* (s. 503–534). Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Szczuchura T. (1968). Wyniki głosowania w obwodach wiejskich na listy polskie podczas wyborów do sejmu w latach 1919, 1922, 1928. *Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego*, 10.
- Szczepański J. (1986). Chłopi i kultura chłopska w społeczeństwie polskim. *Młodzież i Wieś*, B, 26–30.
- Szpyt M. (2011). Wieś w programach polskich partii politycznych. *Wieś i Rolnictwo*, 4 (153), 83–101.

- Tarrow S. (1998). *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics*. New York–Cambridge: Cambridge University Press.
- Verba S., Nie N.H. (1972). *Participation in America. Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper & Row Publishers.
- Wierzbicki Z.T., Rambaud P. (1982). The emergence of the first agricultural union in socialist Poland. *Sociologia Ruralis*, 23 (3–4), 209–226.
- Wierzbieniec W. (red.) (2008). *Wielki strajk chłopski w 1937 roku. Uwarunkowania i konsekwencje*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Wilkin J. (1988). Chłopski składnik losów gospodarki socjalistycznej (Ze szczególnym uwzględnieniem polskich doświadczeń). W: J. Wilkin (red.). *Gospodarska chłopska w systemie gospodarki socjalistycznej. Podstawy i skuteczność mechanizmu adaptacji* (s. 7–35). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wolf E. (1974). *Les querres paysannes du XX siècle*. Paris: Maspéro.
- Zalewski F. (2019). Historyczna zmienność partii chłopskich i instytucjonalizacja ruchu ludowego po 1918 roku. W: M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.). *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, tom 1 (s. 649–672). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN–Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zarycki T. (1997). *Nowa przestrzeń społeczno-polityczna Polski*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego.
- Żukowski T. (2008). Mapa polityczna wsi. W: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.). *Polska wieś 2008. Raport o stanie wsi* (s. 77–86). Warszawa: Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa.

The Rural Population and Political Changes: Continuation of the Reflection on the Century 1918–2018

Abstract: Based on the literature of the subject and the latest data concerning the most recent period, the author analyses the influence of rural residents on political changes in Poland in the years 1918–2018. She distinguishes two types of political participation: contestation participation and legitimacy participation. The first is a series of village/peasant/agricultural protests in the Second and Third Republic of Poland and in the People's Republic of Poland. The legitimacy participation is analysed only in the Second and Third Republics; the period of the People's Republic of Poland is omitted – because of the lack of reliable data. Two phenomena are analysed here: electoral turnout in parliamentary elections and the dynamics of political orientations of rural residents.

Keywords: village, political behaviour, contestation participation, legitimisation participation.